

“АР Крим в процесі конституційної реформи, питання статусу автономії, політичних змін, міжетнічних взаємин, забезпечення прав і свобод громадян”

ЗВІТ
за результатами фокус-груп у рамках проекту
“Сприяння соціальному діалогу”

Зміст

ВСТУП. ЗАГАЛЬНА МЕТОДОЛОГІЯ	3
ЗАГАЛЬНІ РЕЗУЛЬТАТИ	4
РЕЗУЛЬТАТИ ОБГОВОРЕННЯ	6
<i>Автономна республіка Крим, трактування, причини формування</i>	6
<i>Питання зміни статусу АР Крим на референдумі</i>	9
<i>Плюси і мінуси статусу АР Крим, ключові позиції</i>	10
<i>Що ми знаємо про кримських татар?</i>	14
<i>Пропозиції щодо змісту конституційних змін</i>	17
ВИСНОВКИ	18

Вступ.

Загальна методологія

У рамках проекту «Сприяння соціальному діалогу»¹ були проведені шість фокус-груп: у Запоріжжі (21 липня 2016 р.), Херсоні (22 липня 2016 р.) та Львові (26 липня 2016 р.).

**National Endowment
for Democracy**

Supporting freedom around the world

Яким бачиться майбутнє Кримського півострова українцям? Чи слід змінити статус кримської автономії у ході конституційної реформи в Україні? Що думають українці про автономії в унітарних державах? Ці та інші питання були винесені на фокус-групи.

Методологія: У ході обговорень визначалися ставлення учасників до питання конституційних змін щодо статусу АР Крим та створення кримськотатарської національно-територіальної автономії у складі України; обізнаність про характер та зміст потенційної автономії; рівень знань про різні моделі автономій; основні позитиви та перестороги стосовно конституційної реформи у частині зміни статусу Криму; рівень поінформованості стосовно конституційної реформи в контексті питань Криму.

Учасниками експертних обговорень стали представники громадянського суспільства, журналісти, депутати обласних та міських рад, держслужбовці, політологи (лідери суспільної думки в регіонах). У фокус-групах взяли участь 58 людей, з яких 31 громадський активіст, 2 політологи, 4 журналісти, 1 науковець, 4 депутати обласних рад, 6 депутатів міських рад, 1 представник політичної партії, 1 член керівного органу політичної партії, 8 держслужбовців, чоловіки та жінки, представники національних меншин, вимушені переселенці, в тому числі з Криму, всі - громадяни України.

¹ Це дослідження здійснено за підтримки Національного фонду демократії (США). Висловлені в ньому думки є авторськими і не обов'язково відображають погляди Національного фонду демократії. Публікація випускається українською мовою в електронному варіанті. Електронну версію видання розміщено на сайті УНЦПД за адресою: <http://www.ucipr.org.ua>. Будемо щиро вдячні за відгуки про матеріали, вміщені у виданнях УНЦПД.

Загальні результати

Питання нинішнього статусу Кримської автономії, як і питання потреби конституційної реформи в цій частині, залишається контраверсійним для експертів, лідерів суспільної думки в різних регіонах. Водночас формування Автономної Республіки Крим (далі - АР Крим) на початку 1990-х значною мірою трактується учасниками обговорення як один із засобів уникнення конфлікту українського керівництва з Російською Федерацією, продукт домовленостей Києва з місцевими кримськими елітами, що й стало підґрунтям для окупації та анексії півострова Росією в 2014 р.

Формулюючи причини окупації та анексії Криму, учасники називають передовсім неврахування інтересів кримських татар протягом багатьох років, відсутність достатньої уваги офіційного Києва до питань міжетнічних відносин у Криму і паралельно з цим - сприяння діяльності проросійських політичних еліт на півострові.

Кримські політичні еліти того часу та новітнього періоду характеризуються як проросійські, олігархічні, кримінальні. Практично одноставною є думка, що чиновники АР Крим не зважали на аспект міжнаціональних відносин, не налагоджували відносини з кримськими татарами, а, навпаки, проводили політику з ознаками дискримінації стосовно кримських татар. Зокрема, називалися прояви дискримінації за національною ознакою в освітніх, культурних процесах, представництві, соціально-економічних процесах, приміром, у приватизації землі. Центральна влада також мало брала до уваги інтереси кримських татар, віддаючи політику в цій царині «на відкуп» кримським владцям, що призводило до дискримінаційних

практик. Формувалися негативні стереотипи стосовно кримських татар, які поширювалися в суспільстві.

При створенні АР Крим не бралися до уваги питання кримської автономії, її змісту в 1930-1940 рр., зокрема й питання міжетнічних взаємин, забезпечення гарантій прав кримських татар, інших національних меншин та корінних народів.

У цілому щодо ставлення до конституційної реформи в контексті статусу АР Крим можна виділити три групи:

- а) Прихильники надання Криму статусу кримськотатарської національно-територіальної автономії ґрунтують свої твердження на потребі гарантування права внутрішнього самовизначення кримських татар як корінного народу України, Криму та вважають ці перетворення однією зі складових політики деокупації Криму.
- б) Існує група респондентів, які вказують на складності імплементації конституційних змін в умовах тимчасової окупації, та вважають за доцільне перейти до цієї теми після звільнення Криму, натомість ухвалювати закони, сприяти якіснішому життю громадян України на Кримському півострові (послуги, соціальна політика, освіта тощо), опікуватися проблемами ВПО.
- в) Група, що виступає за незмінність статусу Криму, кримськотатарської національно-територіальної автономії. Така позиція ґрун-

тується на численних пересторогах стосовно використання цієї теми іншими національними меншинами країни, побоюванні створення прецеденту для «параду автономій»; на розумінні автономії як сценарію федералізації України, який трактується негативно.

Значна частина експертів, які є прихильниками конституційних змін, говорить про позитивні наслідки такого рішення, оскільки воно підтримує українських громадян на тимчасово окупованих територіях, зокрема тих, хто не сприйняв окупацію, розвиває потенційні підстави для встановлення реальної рівності, усунення дискримінаційних практик, для розвитку та збереження соціокультурної ідентичності кримських татар, політичного представництва, врегулювання міжнаціональних стосунків, надає можливості для внутрішнього самовизначення кримських татар як корінного народу в Україні. Відповідне рішення сприяє формуванню підстав та в цілому політики деокупації Криму.

Опоненти кримськотатарської національно-територіальної автономії говорять про незрозумілість реакції на це рішення з боку “слов’янської більшості” Криму. Водночас вони мало артикулюють змістовні пропозиції щодо цього питання.

Спостерігаються антикримськотатарські настрої мешканців Криму, які визначаються, окрім традиційних упереджень, ще й тим, що кримські татари в більшості не визнали анексію, а також запереченням можливості формування кримськотатарської національно-територіальної автономії. Відповідні дискусії, які точилися в Криму, сьогодні перенесено на материкову Україну. Противники зміни статусу автономії вказують, швидше, на складні процедурні умови внесення змін до Конституції України стосовно статусу АР Крим, пропонують проведення всеукраїнського референдуму з цього питання і повсякчас аргументують свою позицію тим, що кримські татари не становлять більшості населення АР Крим.

У регіонах півдня України, особливо на Херсонщині, що межує з тимчасово окупованим півостровом, останнім часом поширюється антикримськотатарська пропаганда, інспірована, зокрема, російськими ЗМІ та політичними силами; наводилися факти проявів ісламофобії, коли, приміром, місцева влада кілька разів поспіль не ухвалює рішення про виділення землі під будівництво мечеті.

У свою чергу, в суспільній свідомості конституційні зміни щодо статусу території асоціюються з питаннями “федералізації”, зокрема в контексті тиску щодо “особливостей самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей”. Опоненти чи ті, хто не впевнений у потребі конституційних змін, вказують на перестороги різного рівня в загальноукраїнському контексті: парад автономій для національних меншин (приміром, Закарпаття), що розхитає ситуацію в країні. При цьому в суспільстві та експертному середовищі значною мірою бракує знань про корінні народи, їх відмінності від національних меншин, розуміння питання внутрішнього самовизначення, різних моделей автономії.

Тема автономії контраверсійно сприймається в суспільстві, трактується як загроза унітарності чи цілісності країни. Значною мірою експерти (лідери суспільної думки в регіонах) не обізнані з питаннями автономій як таких, їх видами та змістом, моделями автономій в європейських країнах. Так само, як і з питаннями заходів посиленої підтримки різних груп меншин для досягнення дійсної рівності.

Суспільству в цілому, попри збільшення уваги до проблем кримських татар та компліментарне ставлення після окупації та анексії Криму, бракує знань про кримськотатарську ідентичність, мову, культуру. Недостатньо інформації про потребу розвитку законодавства в сфері етнонаціональної політики, ухвалення законів про корінні народи, відмінність корінних народів від меншин тощо.

Незважаючи на різницю у ставленні до потенційних конституційних змін, учасники фокус-груп практично солідарні в думці, що тимчасово окупований Крим потребує більшої уваги з боку держави та громадян України. Спільною є думка про привернення більшої уваги в інформаційному просторі до фактів порушень прав людини в Криму, про потребу формування різних політик та заходів для підтримки громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території. Йдеться і про громадянський підхід, створення умов для всебічного задоволення прав та врахування інтересів громадян України, які лишилися у Криму; при цьому бракує розуміння інструментів для досягнення цієї мети.

Результати обговорення

Автономна республіка Крим, трактування, причини формування

У цілому учасники обізнані зі статусом АРК у Конституції України як автономного утворення. Також існує розуміння окремими учасниками проблематики поняття корінних народів у чинній Конституції України, зокрема, йдеться про відсутність визначення статусу корінного народу та механізмів співпраці влади з ними, незважаючи на те, що Постановою ВР від 20 березня 2014 року кримські татари були визнані корінним народом. Водночас дискусійним є питання стосовно існування автономії

як такої в унітарній країні, практично не наводяться приклади інших унітарних країн, де існують автономії.

Характеризуючи підвалини формування АР Крим, яку визначають як територіальну автономію, деякі учасники вказують, що саме статус Кримського півострова як "територіальної автономії" призвів до збереження та трансформації комуністичної проросійської політичної верхівки в Криму, консервації еліт, які підтримували та розвивали за-

садничо антикримськотатарські та проросійські настрої більшості населення, що створило підстави для подальшої окупації та анексії Криму Росією.

Створення кримської автономії на початку 1990-х порівнювалося зі схожими процесами на пострадянському просторі, де сформувалися зони заморожених конфліктів, і ця обставина оцінена як потенційна можливість впливу РФ на Україну.

«З приводу кримської автономії. Свого часу, коли розпадався Радянський Союз, це була створена штучна система. В принципі, вона не мала ніякого підґрунтя під собою. Вона була створена штучно, тому що в той час наш сусід створював систему Придністров'я, Абхазії, інших систем. Він просто робив бучу і больову точку, де він міг в перспективі мати якийсь вплив». (Львів)

За словами учасників, інтереси кримських татар не враховувалися під час конституювання автономії в унітарній Україні, зокрема і під час різного роду соціально-економічних трансформацій (приміром, земельна реформа, процеси приватиза-

ції). Офіційний Київ протягом існування кримської автономії знаходився під впливом ризиків кримськотатарського "сепаратизму", що їх значною мірою «постачали» українській політичній еліті представники місцевої, кримської еліти, яку дея-

кі учасники характеризують як кланово-олігархічну, кримінальну, проросійськи налаштовану. Характер кримської автономії деякі учасники визначають як "штучний", детермінований домовленостями з регіональними проросійськими елітами.

ІСТОРИЯ СТВОРЕННЯ АВТОНОМІЇ, «ШТУЧНИЙ ХАРАКТЕР» АР КРИМ

«... Події кінця 1980-х років. Коли кримські татари почали повертатися масово до Криму в часи перебудови, тодішнє керівництво СРСР було максимально демократичне. Відбувалися процеси, які могли б дозволити під час масового повернення відтворити кримськотатарську автономію, яка існувала до 1944 року. Вона де-факто була, це всім відомо. Комуністи, які на той час керували в Криму, - це були «оголтєлиє» комуністи, ідеологічно дуже просякнуті - були проти відтворення цієї автономії і прийняли такий хитрий крок, придумали новий термін — територіальна автономія. Його в принципі ніколи не існувало. На заміну національно-територіальній автономії, яка існувала до 1945 року, вони придумали термін, в 1991 році провели референдум, плоди якого ми пожинаємо сьогодні, через 23 роки. Я вважаю, що прямий зв'язок між тією автономією, яка нічого не має спільного з національно-територіальною, саме територіально-адміністративна автономія фактично стала автономією більшості в Криму, російськомовної більшості. Фактично коріння анексії Криму — там». (Херсон).

«Влада діяла, швидше, «на прохання трудящих», визискуючи кримських татар, які поверталися, не даючи їм можливостей для самореалізації через повернення земель. Розпаювання колгоспних і радгоспних земель пройшло без участі кримських татар, по-перше. По-друге, був шантаж постійний Києва, що не повинно бути збільшення автономії в бік саме кримських татар і збільшення преференцій на національному ґрунті через постійні погрози сепаратизму». (Запоріжжя).

Учасники фокус-груп також аналізували різні внутрішні безпекові складові, які сформували підстави для анексії, для трансформації та розвитку проросійських настроїв у частини політичних еліт та суспільства в Криму. Серед них:

- дискримінаційна політика стосовно кримських татар з боку кримської влади (соціально-економічна, соціально-культурна, соціально-політична сфери) при пасивній позиції офіційного Києва, приміром, під час розподілу земельних ресурсів;
- брак розуміння офіційним Києвом перспективи етнополітичних процесів у Криму, брак політичної волі для продукування стратегій майбутнього Криму в рамках України, які б враховували етнічний фактор, антидискримінаційну політику;
- консервація штучно створеної автономії як автономії пострадянських проросійських політичних сил, прояви цього в соціокультурних, гуманітарних процесах;
- брак заходів з посиленої підтримки кримських татар для забезпечення реальної рівності;
- колаборантська позиція силових структур, українських спецслужб в АР Крим під час анексії;
- існування кланово-номенклатурної, кримінальної системи управління та господарювання в Криму, яка консервувалася політичними домовленостями з частиною київської політичної еліти;
- пасивність офіційного Києва у вирішенні гуманітарних, управлінських питань на Кримському півострові, зокрема й у сфері міжетнічних відносин. Брак ефективної соціально-економічної політики в регіоні.

«АНТИКРИМСЬКОТАТАРСЬКИЙ ХАРАКТЕР АР КРИМ»

« Фактично територіальна автономія, яка була на той час в Криму, була більше кланово-номенклатурна, можливо, навіть кримінальна. Тому що нічого спільного з національною не мала». (Херсон)

«Був шантаж постійний Києва, що не повинно бути збільшення автономії в бік саме кримських татар і збільшення преференцій на національному ґрунті через постійні погрози сепаратизму. Тобто Київ ставили перед фактом, що треба буде для заспокоєння ситуації підтримувати те протиприродне утворення, Кримську АРСР, яка потім стала Автономною Республікою Крим». (Херсон).

«А коли ми говоримо про великий аспект кримськотатарської республіки чи автономії, в якій взагалі не існує кримських татар. Так і було. Коли Крим був українським, як воно й є, так і було, що всі навколо лише росіяни і українці, а кримські татари — це меншість, яка просто там живе, працює на ринках, в незрозумілих місцях. А владу тримають українці і росіяни. Це неправильно».

(Запоріжжя)

Питання зміни статусу автономії на референдумі

Висловлювалася думка, що перегляд нинішнього статусу автономії, внесення змін до Конституції України у розділ X, який визначає політико-правові підвалини АР Крим, мають ухвалюватися на рівні всеукраїнського референдуму. Цьому мають передувати широкі дискусії та обговорення серед громадян у всіх регіонах України. Водночас йшлося й про заперечення самої ідеї вирішення питань

автономії через референдум та внесення відповідних змін до Основного закону з огляду на те, що кримські татари, хоч і є корінним народом України, становлять меншість у Криму, тому для забезпечення реалізації їхніх прав потрібно звертатися до міжнародних стандартів захисту прав меншин, корінних народів, зокрема до відповідних стандартів ООН.

Потреба всеукраїнського референдуму стосовно конституційних змін	Заперечення проведення всеукраїнського референдуму
<p><i>«Всі 36 мільйонів осіб мають проговорити і прийняти рішення, маємо ми право давати автономію і міняти Конституцію, чи ні. Я думаю, це навіть не питання до обговорення». (Херсон)</i></p>	<p><i>«З приводу всеукраїнського референдуму. Така форма абсолютно неприйнятна сьогодні. По-перше, йдеться про корінний народ України, який малочисельний. Всі корінні народи де-юре і де-факто слабкі, вони не можуть за себе постояти. По-друге, в них немає кількості. Більшість в даному випадку буде явно не кримськотатарська. Результати цього референдуму заздалегідь відомі. Тому дана форма не годиться. Тут можна розглядати якісь стандарти ООН про права корінних народів, це було би більш логічно». (Херсон)</i></p>

Плюси і мінуси зміни статусу АР Крим, ключові позиції

У цілому можна виокремити три позиції стосовно можливості зміни статусу АР Крим.

Неможливість зміни статусу АР Крим у Конституції України, поки Крим залишається тимчасово окупованою територією

Окремі учасники дотримувалися думки щодо неможливості будь-яких змін статусу АР Крим, доки Крим залишається тимчасово окупованою територією, а Україна не має будь-якої можливості впливу на процеси, які відбуваються там. Отже, дискусії та сама реформа статусу автономії можливі тільки після деокупації Криму.

На думку деяких експертів, це питання має вирішуватися в рамках всеукраїнського обговорення; висловлювалися думки про можливу контраверсійність інтерпретацій зміни статусу АР Крим з боку інших національних меншин. У свою чергу, для заперечення цих тез наводилися приклади права кримських татар як корінного народу Криму, України на внутрішнє самовизначення, адже, на відміну від інших національних меншин, у кримських татар немає іншої історичної Батьківщини, де вони існують як цілісний етнос.

«З приводу зміни статусу території Криму. Можна змінювати тільки те, чим ви управляєте. Україна на даний момент не управляє Кримом, Кримським півостровом. Коли буде управляти, відверто кажучи, не зовсім зрозуміло. Тому міняти статус Криму, навіть говорити про це — на мою думку, дещо деструктивна позиція. Статус Криму визначено, це окупована територія». (Херсон)

«Про яку культуру можна говорити зараз, під час анексії, якщо коли вони були вільні люди в складі України, не могли цього робити?» (Запоріжжя)

Внесення змін до ст. X Конституції України стосовно визначення кримської автономії як національно-територіальної автономії кримських татар

При цьому важливим є не стільки зміна назви автономії, скільки врегулювання на рівні Конституції взаємин держави з кримськими татарами, враховуючи питання політичного представництва.

Учасники обговорення вказували на потребу перегляду статусу АР Крим як національно-територіальної автономії кримських татар. Основні причини відповідного політичного рішення сьогодні — моральна підтримка кримських татар, які в більшості виступають проти окупації та анексії Криму Росією, — є підставою для повернення Криму до складу України через реалізацію права на внутрішнє самовизначення кримських татар в межах України, коли держава гарантуватиме співгромадянам це комплексне право. Серед причин зміни статусу автономії наводилася реалізація права кримських татар як корінного народу на внутрішнє самовизначення, враховуючи історичний фактор. Ця обставина розглядається як шлях до деокупації півострова.

ПИТАННЯ ВНУТРІШНЬОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ В СКЛАДІ УКРАЇНИ

«На жаль, ви досі живете якимись фобіями. Говорили, що не на часі зараз робити таке; коли повернемо Крим, тоді будемо обговорювати. Я вважаю, що в даній ситуації розгляд кримськотатарської автономії — це, напевно, один з самих потужних інструментів для повернення цієї території. Ми всі говоримо про те, що не можна військовим шляхом повернути цю територію.

Не будемо сперечатися. Напевно, з цим можна погодитися. Який шлях лишається? Дипломатичний і якісь внутрішні процеси в Криму, які дозволять це зробити». (Херсон)

«Ми маємо з розумінням ставитися до того, що в Україні є титульна нація, є корінні народи, що в Україні є національні меншини. І будь-який корінний народ, якщо він хоче, якщо він доріс до розуміння своєї незалежності, автономії чи своєї особливості, то він може отримати цю автономію. І українці мають до цього абсолютно спокійно ставитися. Якщо кримськотатарський народ хоче автономії, не національно-культурної, а територіальної автономії, то він може її отримати, він має право її отримати. І ми маємо проводити підготовчу роз'яснювальну роботу, пояснювати, що нічого поганого і жахливого для України немає, якщо якийсь з народів України доріс до розуміння, що він хоче в складі України бути автономією». (Херсон)

«Це гарантія тому народу, який проживає на цій території, що він матиме рівні права з іншими, які живуть на цій території, що він може розвивати свою культуру, свою мову, яка сьогодні — в Червоній книзі ЮНЕСКО як мова зникаючого народу. От цього ми зрозуміти не хочемо. Я щодня зустрічаюся з кримчанами. Він правильно говорив: ми потім вирішимо. Так, держава потім вирішить, що буде з кримськими татарами. Сьогодні кримських татар і всіх проукраїнські налаштованих громадян, які живуть на території Криму, можна порівняти з людиною, яка пливе по морю, а навколо нічого немає». (Львів)

Незмінність статусу АР Крим у Конституції України

Як один з варіантів розглядаються можливості залишити без змін до ст. X Конституції України, натомість ухвалити закони про національно-культурну автономію, спеціальні закони про корінні народи тощо.

ПЛЮСИ КОНСТИТУЦІЙНОЇ РЕФОРМИ СТОСОВНО ЗМІНИ СТАТУСУ КРИМУ

АРГУМЕНТИ

Національно-територіальна автономія кримських татар — шлях до деокупації Кримського півострова, частина стратегії деокупації.

Підтримка кримських татар — моральна та правова підтримка тих суспільних груп, національної спільноти, які не сприйняли анексії.

Реалізація права на внутрішнє самовизначення кримських татар в Україні як корінного народу, враховуючи суспільно-політичні, історичні тренди. Гарантії збереження та розвитку кримських татар в Україні шляхом розвитку мови/ культури, національних інститутів представництва.

Можливість досягнення реальної рівності та протидії дискримінації різних етнонаціональних груп у Криму.

ПЕРЕСТОРОГИ

- Неможливість в умовах окупації півострова реалізувати зміни статусу АР Крим і, відповідно, збереження ідентичності кримських татар.
- Брак інформації та розуміння про зміст автономії, неналаштованість до змін у питаннях представництва корінних народів, соціально-культурного розвитку та ін.
- Актуалізація теми автономії в інших регіонах України з боку інших національних меншин (приміром, угорська національна меншина, румунська національна меншина).
- Потрактування суспільством будь-яких змін стосовно статусу територій як загрозу федералізації України.
- Ототожнення в суспільній свідомості питань конституційної реформи, автономії з «особливим статусом», особливостями місцевого самоврядування в ОРДЛО.

ЗАСТЕРЕЖЕННЯ, ПЕРЕСТОРОГИ СТОСОВНО АВТОНОМІЇ НА КРИМСЬКОМУ ПІВОСТРОВІ, КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ АВТОНОМІЇ В УКРАЇНІ

«Умови, можливості дати національно-культурну автономію тільки кримським татарам на півострові багато не дасть на сьогодні. Чому? Так, збереження мови — основа культури будь-якого народу. Так, будуть вливання в умовах анексії Криму». (Запоріжжя)

«...Адміністративно-державна — це значить потрібно вносити зміни до статті 5 Конституції, чи є унітарною Україна. Якщо адміністративно-державна, це значить, виникає низка інших питань. Що у нас тоді може відбутися, на мій погляд? Тоді матимуть право підняти аналогічне питання в Закарпатті угорська частина населення, і вони вже піднімають це питання, між іншим... На Буковині румунсько-молдавське постане питання. І якщо ми підемо далі, якщо ставитиметься питання про адміністративну одиницю навіть в структурі України як національно-державне утворення, то це може призвести до абсолютно іншої конституційної моделі України. А на практиці це тягне за собою розпад України». **(Запоріжжя)**

«На сьогоднішній момент створення національно-територіальної автономії кримських татар на території Криму конституційним шляхом і мирним шляхом не є можливим. Якщо ми будемо говорити про національно-територіальну автономію на території, припустимо, Херсонської області, то тут це потрібно запитати мешканців Херсонської області, чи готові вони прийняти, чи морально вони готові бути сусідами з кримськими татарами, наскільки вони толерантні стосовно них. Мені здається, потрібно починати з місцевого плебісциту». **(Запоріжжя)**

«Якщо ми говоримо про автономію кримських татар, ми завтра будемо говорити про автономію русинів. Треба бути готовим до параду автономій, який тут можливий. Я ні за, ні проти. Самої заяви Президента і самого вношення змін до Конституції, що це буде національно-культурна автономія, наразі мало, тому що Крим не є повноцінно інтегрований до складу української держави. Я більший прихильник децентралізації, коли малим громадам надаються більші повноваження. Якщо це громада кримськотатарського населення, вони мають свою відповідальність за це. Тому я була би готова більше до розширення повноважень громад в рамках однієї держави. Але я би була більш обережна з тим, як бавитися зі статусом автономії. Я вважаю, що держава має бути готова до параду автономій». **(Львів)**

Що ми знаємо про кримських татар?

У цілому учасники регіонального обговорення опосередковано обізнані з тим, що таке корінний народ, зокрема є розуміння, що *«корінний народ — це той народ, який сформувався на якійсь території, це його батьківщина. Він не прийшов нізвідки. Татари є таким народом. Вони увібрали в себе давніші культури, які там жили»* (учасник, Львів). Водночас респонденти підкреслюють відсутність такого розуміння на загальному рівні у суспільстві, зокрема стосовно різниці дефініцій «корінний народ» - «національні меншини» - «типульна нація» тощо.

Після тимчасової окупації Криму Російською Федерацією в українському суспільстві, на думку учасників, збільшився попит на інформацію стосовно кримських татар, проте часто-густо такої інформації не вистачає.

Разом з тим останнім часом, за спостереженням учасників обговорення, збільшується активність російської пропаганди, ретрансляція негативів

щодо кримських татар, особливо в регіонах на півдні, в Херсонській області, що межує з Кримом. Це пов'язується з акцією громадянської блокади Криму, зорганізованою кримськотатарськими активістами, яка викликає протидію з боку РФ. Відповідні настрої можуть пояснюватися низькою політичною та правовою культурою громадян і місцевої влади, проявами ісламофобії, браком досвіду спільного співжиття та практик такого співжиття.

Учасники вказували, що після окупації Криму у суспільстві «стало більше симпатії» до кримських татар. Збільшення рівня обізнаності, «позитивного ставлення» до цієї етноспільноти зумовлено загальним трендом сприйняття кримських татар як частини українського суспільства, яка не визнала незаконну окупацію та анексію Криму Росією. Водночас значна кількість співгромадян не стикалася з кримськими татарами в особистій практиці, не мала досвіду особистого спілкування, не обізнана з культурою кримських татар, історією.

ПИТАННЯ ІНФОРМУВАННЯ

«Статус кримських татар як громадян України для багатьох з нас, запоріжців, дуже високий. В першу чергу, через їхню громадянську позицію, патріотизм, їхні позиції щодо збереження своєї національної, культурної ідентичності. Вони не дрімають, вони продовжують свою, хто сильну, хто тиху боротьбу за майбутнє свого народу в складі України». **(Запоріжжя)**

«Звичайно, ставлення змінилося, звичайно, в кращий бік. Для багатьох прогресивних людей принаймні стало зрозуміло, хто такі кримські татари, - це громадяни України, в першу чергу. Багато людей почали це розуміти, відчувати спорідненість, тому що спільна біда зближує. Дуже багато історичних паралелей почало в засобах масової інформації з'являтися. І процес в цьому, правильному, напрямку йде». **(Херсон)**

«Однозначно з інформаційної. Люди не готові, люди не інформовані. Сьогоднішня дискусія показала, що на одні й ті самі слова люди дивляться під різним кутом. Є нерозуміння основоположних моментів, які не дозволяють розкрити суть того, що відбувається. Тому суспільство, влада, - всі ми маємо робити так, щоб люди дізнавалися, що таке автономія. Що автономія в жодному разі не суперечить державності України. Що наявність корінного народу не означає утиск прав інших народів, які живуть тут. В жодному разі не проводити паралелі між сепаратистськими рухами ДНР-ЛНР і Кримом». **(Херсон)**

«Одразу після окупації Криму Росією був спалах інтересу до кримськотатарського народу, дуже позитивного. Багато страхів, які колись були, зникли. Але, на жаль, з кінця минулого року ми помічаємо, саме коли почалася блокада Криму, ми бачимо системну роботу російських пропагандистів, які почали навіювати активно страх і фобії, перекручувати всі бажання кримських татар і сварити патріотів. На сьогодні, на жаль, в Херсонській області змінюється ставлення влади до них. Стараються кримських татар трохи відсторонити, не помічати, не допустити кудись. Це на всіх рівнях. Місцеве населення, на жаль, починає побоюватися. У Херсонській міській раді з восьмої спроби дали землю під мечеть мусульманській спільноті, тому що депутати бояться мусульман. Ми маємо це визнати». **(Херсон)**

ПИТАННЯ ІНФОРМУВАННЯ ПРО АВТОНОМІЮ, ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА

У суспільстві бракує розуміння сенсу та змісту можливих конституційних змін стосовно статусу Криму як національно-територіальної автономії кримських татар.

Респондентам в різних регіонах є незрозумілим коло питань, щодо яких мають відбутися змі-

ни в політико-правовому, соціокультурному, представницькому контексті. Зокрема, на тлі несприйняття ідеї федералізації України будь-які зміни до Конституції сприймаються емоційно і можуть трактуватися негативно. Нерідко автономія в суспільній свідомості асоціюється з поняттям федералізації.

У сьогоднішньому суспільному дискурсі з поняттям автономії, «особливого статусу» асоціюються питання «особливостей місцевого самоврядування» в контексті Мінських домовленостей відносно так званих ЛНР/ДНР, що має негативні оцінки в суспільстві.

«Навіть якщо національно-територіальна автономія, то перш ніж говорити чи вводити ці поняття для широкої аудиторії, конкретно потрібно акцентувати, що саме мається на увазі. А потім несподівано проходить підміна, бо тут територіальна, там назвали якимось іншим словом, завуалювалося, пішло. І врешті-решт вже ніхто не розуміє, з чого починали та чим закінчується. А емоції зашкалюють. Невчасне зараз це відокремлення, федералізація, з досвіду. Навіть якщо це і повинно проходити, то повинно проходити поступово, з усвідомленням як кожної окремої особи, так і всіх разом». (Запоріжжя)

«Ви думаєте, кримські татари в більшості своїй знають, що таке зараз автономія? Чи про яку автономію йдеться? Якби ви сказали: у вас будуть податки 3% від обороту — от за це вони були б руками і ногами. Конкретні, реальні речі. Питання, які вкладатимуться в людських мізках. Чи ви будете вирішувати, яку дорогу, який водогін. Але ви і будете нести відповідальність за те, щоб гроші не вкрали». (Львів)

«Ви кажете, що не до кінця розуміють люди. Так ви несіть це людям, щоб вони зрозуміли це питання правильно, щоб не сприймали його в багнети. Я не проти корінного населення, яке на території Криму живе. Помилка — проводиться паралель між ДНР і Кримом. А це абсолютно різні речі. Ці посили використовують якраз служби ФСБ, які проводять паралелі. А суспільство ведеться, тому що суспільством досить легко маніпулювати». (Львів)

Водночас, як демонструють результати обговорення, суспільство в цілому слабо обізнане щодо типів, видів автономій, особливостей їх функціонування та формування. Бракує знань щодо відмінностей між національно-культурною та національно-територіальною автономією, щодо можливостей створення автономій в унітарних державах.

Пропозиції стосовно змісту конституційних змін

Прихильники зміни статусу автономії висловлюють пропозиції щодо створення «дорожньої карти» процесу, де б вказувалися а) чіткі дефініції, б) кроки та терміни, в) зміст конституційних змін стосовно визначення статусу Кримського півострова (управління, розподіл повноважень, взаємини між офіційним Києвом та автономією, гарантії різним етнічним групам стосовно задоволення прав, розвитку, ідентичності, процес формування представницьких органів, взаємини представницьких органів автономії з спеціальними інститутами представництва кримських татар, особливості між бюджетних відносин, повноваження представницьких структур, особливості функціонування виконавчої влади та ін.). Паралельно з цим потрібні суспільні дискусії, різні інформаційні кампанії щодо реформування Конституції в контексті цих змін для різноманітних цільових аудиторій (громадяни України на материковій Україні, громадяни України на Кримському півострові, представники різних груп національних меншин, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування в різних регіонах, парламентарі, тощо)

Учасники обговорень вказували, що сенсом автономії мають бути рівні права. За логікою прихильників конституційних змін статусу Кримського півострова, надання «Криму статусу територіально-національної автономії якраз передбачає рівні права для всіх, і кримських татар ставить на загальний рівень з усіма, а не піднімає над кимось», тобто сприяє досягненню реальної рівності.

Завдяки конституційним змінам можуть бути врегульовані питання збереження національної ідентичності (культура, освіта кримських татар), питання представництва кримських татар в органах влади Кримського півострова, на рівні Верховної Ради Криму, право розвитку кримськотатарської мови, розвиток освіти цією мовою.

За логікою прихильників конституційних змін, паралельно з конституційними і законодавчими змінами потрібні державні програми щодо «зниження рівня національної нетерпимості».

Висновки

Тема зміни статусу АР Крим залишається дискусивною серед експертів, лідерів суспільної думки, бракує потрактування створення кримськотатарської національно-територіальної автономії як реалізації права на внутрішнє визначення кримських татар як корінного народу України, Криму. Водночас значною мірою спільним є підхід стосовно «штучного», олігархічного характеру кримської автономії (АР Крим), її «клановий та номенклатурний» характер виділяється як одна з підвалин, що уможливила окупацію Криму Російською Федерацією.

Існує розуміння щодо проявів дискримінації стосовно кримських татар в АР Крим з боку місцевих еліт; наголошується на проросійській орієнтації чиновників та владців у АР Крим, на недостатній увазі офіційного Києва до етнонаціональних процесів у Криму та неврахуванні інтересів кримських татар під час формування і реалізації різних політик.

Водночас бракує достатнього усвідомлення алгоритмів вирішення цих проблем, закладених у характері автономії та політичних практиках, сформованих в АР Крим. Дискусії переважним чином точаться стосовно форми автономії, але не змісту. Обговорення демонструє брак змістовних характеристик, як може виглядати АР Крим у майбутньому, враховуючи різні інтереси етнічних груп. Не сформовано розуміння стосовно питань розподілу повноважень, вирішення питань представництва кримських татар, взаємин спеціальних представницьких інститутів кримських татар (Курултай, Меджліс) з органами державної влади, представницькими органами, тощо.

У суспільстві бракує розуміння потреби зміни Конституції стосовно статусу Криму. Зокрема, ці зміни почасти не трактуються як можливість реалізації права кримських татар на внутрішнє самовизна-

чення в Україні. Але є усвідомлення дефіциту прав кримських татар. Існує стійкий скепсис відносно того, що конституційна реформа може мати наслідки для кримських татар, поки Кримський півострів залишається тимчасово окупованою територією. Прибічники конституційної реформи щодо Криму вважають створення кримськотатарської територіальної автономії одним з чинників деокупації Кримського півострова.

Значною мірою увага експертів зосереджена на браку механізмів для реагування на порушення прав людини в Криму, неактивній політиці України стосовно громадян України, які проживають у Криму, зокрема, у задоволенні їхніх освітніх, мовних, соціальних потреб.

Респонденти вказують, що в Україні загалом бракує уваги до теми Криму; як один із шляхів збільшення сюжетів про тимчасово окупований півострів називають більшу активність організацій переселенців з Криму.

Учасники обговорення вказують на необхідність проведення інформаційних кампаній, які б передбачали широку суспільну дискусію та підвищення рівня поінформованості суспільства щодо типів та різновидів автономій як таких, автономій в унітарних державах та особливостей їх формування; широке інформування про зміст та сенс конституційних змін щодо статусу Кримського півострова; інформування про питання етнополітики тощо.

Виглядає за доцільне формування робочої групи в рамках Конституційної комісії, яка б опрацювала питання змісту потенційних змін стосовно статусу Криму, провадила широке інформування в Україні та на тимчасово окупованому півострові. Адаже політичним деклараціям стосовно АР Крим бракує змісту та раціоналізації процесу.